

Metal İşçilerinin 2015 Direnişinin Elli Yıl Öncesindeki Kökleri: 1964 MESS Grevleri¹

Onur Can TAŞTAN*

Özet: 1963 ve 1964 yılları, metal sektöründe işçi ve işveren sendikalarının arasındaki ilk endüstriyel mücadelelere sahne olmuş ve Maden-İş ile MESS arasındaki toplu pazarlık süreci 1964 yılında özel sektöre ait altı işyerinde grevlerle sonuçlanmıştır. Bu ilk dönem toplu pazarlık süreci, işverenlerin keyfi ve baskıcı yönetim tarzını sınırlandırmaya dönük talepler nedeniyle uzlaşmazlıkla sonuçlanmıştır. Bu çalışma söz konusu endüstriyel uyuşmazlığı, Maden-İş'in 1950'li yılların ortalarından itibaren verdiği mücadelelerin tarihi içerisinde kavramayı amaçlamaktadır. İşçi hakları açısından oldukça titiz olan Maden-İş, grev hakkının bulunmadığı, kolektif akit hakkının ise işverenlerin insafına kaldığı 1950'li yıllarda toplulukla iş uyuşmazlığı ve işçi temsilciliği gibi araçları kullanarak önemli bir sendikal tecrübe edinmiştir. Özellikle 1950'lerin sonlarında işverenlerin Maden-İş temsilci ve üyelerine yönelik baskıları ise Maden-İş'in işyerlerinde güçlü bir örgütlülük yaratmak şeklindeki ilkesinin netleşmesine yol açmıştır. Bu miras, 1963'te başlayan toplu pazarlık sürecinde işveren sendikasının direneceği taleplerin ortaya çıkmasının en önemli nedenlerinden biridir. Maden-İş bu dönemde kendi ilkelerini MESS'e kabul ettirmeyi başaramamışsa da işyerinde etkin ve yaygın bir işçi örgütlülüğüne dönük mücadelesi 1960'ların ikinci yarısında bu defa daha radikal biçimlerde yeniden yükselişe geçmiştir.

Anahtar Kelimeler: Emek tarihi, grev, toplu sözleşme, sendika, sendika işyeri temsilcisi, fabrika rejimi

Fifty Years Old Roots of the Metal Workers' 2015 Resistance: 1964 MESS Strikes

Abstract: 1963 and 1964 witnessed the first industrial struggles between workers' and employers' unions, and the collective bargaining process between Maden-İş and MESS resulted in strikes in six privately owned workplaces in 1964. Demands of the trade union which aims to limit the arbitrary and despotic managerial rule were

¹ Makalenin Geliş Tarihi: 14.09.2015

* Ar. Gör., Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

the main reason of the conflict. This study aims to analyze this conflict as a part of the industrial struggles of the Maden-İş since mid-1950s. As a union so meticulous on workers' rights, Maden-İş had gained an important level of experience in the 1950s by using the collective labour disputes and worker representatives, in a period in which strikes were still banned and collective agreements were at the mercy of the employers. Managerial oppressions towards union members and stewards in the late 1950s had made Maden-İş more sensitive on its principle about creating strong workplace organizations. This heritage of the 1950s is one of the most important reasons of the union demands which had led to a strict resistance from the side of employers' union in the collective bargaining process in 1963. Although Maden-İş was not successful at pushing its principles through MESS, it's struggle towards creating active and extensive worker organizations within the workplaces would be on the rise in a more radical way in the late 1960s.

Keywords: Labour history, strike, collective agreement, trade union, shop steward, factory regime

Giriş

2015 yılında Türk-Metal üyesi işçilerin düşük ücretlere ve bunun sorumlusu olarak gördükleri işveren sendikasına, işverenlere ve kendi sendikalarına karşı Bursa'da başlattıkları ve giderek farklı şehirlere yayılan direnişleri, 2015 yılındaki işçi eylemlerine damga vurmuştur.² Ücretlerin iyileştirilmesi talebiyle başlayan eylemler, kısa sürede işçilerin kendi temsilci ve sendikalarını özgürce seçebilmeleri taleplerini de içermeye başlamıştır (Çelik, 2015). Şimdiden Türkiye emek tarihinin en ayrıksı mücadelelerinden birini oluşturan bu direniş, sektördeki sendikal mücadeleler tarihinin son halkası olarak görülmelidir. Düşük ücret rejimine karşı olma ve işyerlerinde işverenlerin baskı ve kontrol aracı haline dönüşmemiş bir sendikal örgütlenme arayışı, sektörün kendi tarihi içerisinde fabrika rejimi ve sendikal örgütlenmenin fabrika rejimi içinde edineceği konuma ilişkin mücadeleler tarihinin bir parçasıdır (Taştan, 2015). Toplu sözleşme düzeni açısından bakıldığında bu mücadele tarihi 1963 ve 1964 yıllarında verilen mücadelelerle başlatılabilir. 1964 yılında Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası'na (MESS) bağlı özel sektör işyerlerinde gerçekleşen grevler bu nedenle bir dönüm noktasıdır.

Madeni Eşya sektörü, 1963-1964 yıllarında endüstri ilişkileri açısından uzun vadeli etkiler yaratan önemli mücadelelere sahne olmuştur. Bu mücadelelerden en

² Bu çalışma, Türk Sosyal Bilimler Derneği'nce düzenlenen 14. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'nde 23 Kasım 2015 günü sunulan tebliğ metninin genişletilmiş biçimidir ve Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde sürdürmekte olduğum doktora tez çalışmasına dayanmaktadır.

bilineni 1963 yılında gerçekleşen Kavel grevidir. Bu grevin de etkisiyle hızlanan yasalaşma süreci sonrasında Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makina Sanayii İşçileri Sendikası (Maden-İş) ile MESS arasındaki ilk toplu pazarlık süreçleri, ilk uyuşmazlıklar ve yasal grevler 1963 ve 1964 yıllarında gerçekleşmiştir. 1963'te başlayan ilk dönem toplu pazarlık görüşmeleri, 1964 yılı Ağustos ayında işveren sendikasına üye işyerlerinde başlayan ve 1964 MESS grevleri olarak adlandırılmış olan grevlerle sonuçlanmıştır.³ Grevler 11 Haziran 1964'te Adapazarı Zirai Donatım Kurumu'na ait fabrikada, 31 Temmuz'da Ayvansaray Cıvata Fabrikası'nda, 10 Ağustos'ta Arçelik Fabrikası ve Neşet Dever Madeni Eşya Fabrikası'nda, 11 Ağustos'ta Sungurlar Kazan Fabrikası'nda, 17 Ağustos'ta Emayetaş Madeni Eşya Sac ve Emaye Fabrikası'nda ve 24 Ağustos'ta Altınbaş Çivi Fabrikası'nda başlamıştır (MESS, 1999: 148-150).⁴ Bir kamu kurumu olan Adapazarı Zirai Donatım Kurumu Fabrikası'ndaki grev, kurumun MESS'ten ayrılması ve Maden-İş ile anlaşmasıyla kısa sürede sonuçlanmıştır. Bu çalışmada özel sektör işyerlerindeki mücadelelere odaklanılacaktır.

Bu grevler, işveren sendikası ile işçi sendikası arasındaki mücadele bağlamında ortaya çıkmaları nedeniyle emek tarihimiz açısından önem taşır. Maden-İş'in 1960'lı yılların ikinci yarısında yükselttiği ve 15-16 Haziran 1970 Direnişi ile yakından bağlantılı olan mücadelesinin, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK) kuruluşundaki rolünün ve özellikle 1977 ve 1980 yılları arasında MESS'e bağlı işyerlerinde gerçekleştirdiği grevlerin Türkiye emek tarihi açısından önemi açıktır. Bu çalışmada MESS ile Maden-İş arasında 12 Eylül darbesi ile sermaye lehine olacak şekilde çözülmüş olan mücadelelerin ilk halkası olan 1964 MESS grevleri incelenmektedir.

Söz konusu grevlerin en önemli özelliği taraflar arasında uzlaşmazlığa neden olan konu başlıklarıdır. Uzunca bir bekleyiştikten sonra toplu sözleşme ve grev hakkına erişen sendikalı işçilerin ve sendikaların, greve çıkmak pahasına üstünde durdukları talepler ücret ve çalışma koşullarına değil sendikaların işyerlerinde edinecekleri konum ve işleve ilişkindir. Dolayısıyla bu çalışma, sektördeki mücadeleleri Michael Burawoy'ın (1985) kavramlaştırmasıyla "fabrika rejimi" üzerine bir mücadele olarak incelemektedir.⁵ 1964 MESS grevleri, MESS'in ve işverenlerin özel sektöre ait işyerlerinde despotik fabrika rejimini grevli toplu sözleşme düzenine rağmen korumaya çalışmalarına karşı Maden-İş'in despotik fabrika rejimini dönüştürmeye yönelik bir mücadelesi olarak kavranmalıdır.

³ Bu grevlere, Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi'nde MESS Grevleri maddesi altında yer verilmiştir (*MESS Grevleri*, 1998). Bu çalışmada da bu tercihe uygun şekilde söz konusu grevler 1964 MESS Grevleri olarak adlandırılmaktadır.

⁴ Bu grevlerin başlamasından sonra Ankara'da 2 Eylül'de Erkunt Sanayi A.Ş.'de, 12 Ekim'de ise Mitaş işyerinde yine Maden-İş tarafından greve gidilmiştir. MESS'e göre bu grevler 51 işyeriyle olan anlaşmazlıktan ayrıdır (MESS, 1999: 150-151).

⁵ 2015 Metal Direnişinin sektördeki fabrika rejimi üzerine mücadelelerin tarihi açısından değerlendirilmesine dönük bir çalışma için bkznz. Taştan (2015).

1963 ve 1964 yıllarındaki mücadeleler, Maden-İş'te cisimleşen işçi örgütlenmesinin edinmiş olduğu tecrübeler ve geliştirmiş olduğu sendikal anlayış ile yakından bağlantılıdır. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde Maden-İş'in 1950'li yıllarda yürüttüğü örgütlenme faaliyetleri değerlendirilecektir. Bir sonraki bölümde 1964 MESS grevleriyle sonuçlanan uzun pazarlık süreci anlatılacaktır.

Takip eden bölümde, 1964 MESS grevleri ile sonuçlanan toplu pazarlık süreci, uyumsuzluğa neden olan talepler açısından değerlendirilecektir. Daha önce de belirtildiği gibi uyumsuzluğa neden olan talepler ücret, çalışma süreleri vb. hususlara değil, sendikal örgütlenmenin işyerinde edineceği konum ve işleve ilişkindir ve emek sürecinin düzenlenme ve yönetilme biçimiyle yakından bağlantılıdır. Ücretler ve çalışma koşullarına ilişkin diğer talepler, gerek Maden-İş gerekse MESS ve işverenler tarafından pazarlıklar sırasında kendi konumlarını güçlendirici şekilde tartışma konusu edilmişse de grevlere neden olan talepler, Maden-İş'in işyerinde etkin bir sendikal örgütlenme yaratmaya ve işverenlerin keyfi yönetimlerini kırmaya dönük olanlardır.

Çalışmanın son kısmında 1964 MESS grevlerinin sonuçları konusunda değerlendirmelerde bulunulacaktır. Ne MESS ne de Maden-İş için kesin bir zafer veya yenilgiden bahsedilemeyecek olsa da zafer ibresinin MESS tarafında dönük olduğu söylenebilir. Maden-İş, kimi işletmelerde hedefine ulaşabilmekle birlikte işveren sendikasına kendi taleplerini kabul ettirmek konusunda başarısız olmuş ve toplu pazarlık süreci ve grevlerden kendisi için oldukça önemli kimi işyerlerini kaybederek ayrılmıştır. MESS'in zaferi olarak görülebilecek bu sonuçta, Kavel ve Singer grevlerinde de benzer bir rol oynamış olan Çelik-İş'in işveren yanlısı tutumu da önemli bir pay sahibidir.

1950'lerin Mirası

1964 grevleri Maden-İş'in 1950'li yıllarda biriktirdiği tecrübeler ve geliştirdiği sendikal politikalar atlanarak değerlendirilemez. Greve çıkılan özel sektöre ait işyerlerinin tamamı, Maden-İş'in 1950'li yıllarda örgütlenme çalışması yürüttüğü ve başta toplulukla iş ihtilafı olmak üzere çeşitli araçlarla üyelerinin durumunu iyileştirmeye çabaladığı işyerleridir.⁶ Bu bölümde ilk olarak söz konusu işyerlerinde Maden-İş'in 1950'li yıllardaki faaliyetlerine değinilecek, sonrasında 1950'li yılların ikinci yarısında Maden-İş'in yürüttüğü mücadele ve sonuçları ana hatlarıyla sunulacaktır.

1956 yılında Türkiye Maden-İş adını alacak olan İstanbul Demir ve Madeni Eşya İşçileri Sendikası'nı (Demir-İş) 1947 yılında kuran işçiler arasında Ayvansaray Cıvata Fabrikası'nda çalışanlar da bulunmaktadır (Aydın, 2010: 16). Bu fabrika, 1964 yılında MESS grevlerinin başladığı işyeridir. Bu işyerinde 1954, 1956, 1957 ve

⁶ 1936 yılında 3008 Sayılı İş Kanunu ile düzenlenmiş işçi temsilcilikleri ve iş ihtilafı 1950'li yıllarda sendikalar açısından oldukça önemli mücadele araçları olmuştur. Bu düzenlemeler için bkz. Makal (2002) ve Akçay (2010).

1961 yıllarında sendikanın müdahalesi sonucu ücret zamları elde edilmiştir. 1956 yılındaki ücret zammı, aşağıda da değinileceği üzere, sendika ile işverenler arasında olumlu bir havanın estiğinin anlaşıldığı bir dönemde İl Hakem Kurulu'na başvurulmadan elde edilmiştir (*Cvata İşçileri Zam Aldı*, 1956). Bu işyeri, 1956'da sendika tarafından işçi ve işverenlerin karşılıklı olarak memnun oldukları bir kurum olarak sunulmaktadır (*İşçi ve İşverenin Memnun...*, 1956).

Maden-İş'in Arçelik'teki etkinliğinin 1957 yılına uzandığı anlaşılmaktadır. Sendikanın 1957 yılında yapılan kongresinde seçilen genel merkez yöneticilerinden Turan Ayhan Arçelik'te çalışan bir işçidir (Maden-İş, 1957a). Yüksek Hakem Kurulu'nun verdiği bir toplulukla iş ihtilafı kararından anlaşıldığına göre, 1958 yılında Arçelik'te çalışan 480 işçinin 227'si sendika üyesidir. Maden-İş 1958 yılında Koç Holding bünyesinde bulunan işyerleri için bir kolektif akit imzalanması teklifinde bulunduğunda, Arçelik de bu öneriye konu olan işyerleri arasında yer almıştır (*Veppi Koç'a ait Fabrikada...*, 1958).

Dever Madeni Eşya Fabrikası'nda ise Maden-İş'in varlığının en azından 1956 yılına kadar gittiği anlaşılmaktadır. Bu işyerinde Maden-İş'in çabası sonucu işçi temsilciliği seçimleri yapılmıştır. 1957'de bu işyerinde bir yandan işverenin işçi temsilcilerine yönelik baskılarına karşı mücadele edilmiş, öte yandan toplulukla iş ihtilafı çıkarılması yoluyla ücret artışı sağlanmıştır (*Bakırköy Emaye ve Dever Teknik*, 1957). Yine 1961'de çıkarılan bir toplulukla iş ihtilafı 1962'de Yüksek Hakem Kurulu tarafından sonuçlandırılmış ve işçi ücretlerine zam elde edilmiştir (*Yüksek Hakem Geç Karar Veriyor*, 1962).

Sungurlar Kazan Fabrikası'nda Maden-İş'in etkinliği 1959 yılında çıkarılan bir toplulukla iş ihtilafına kadar uzanmaktadır (*Zam İsteyen Kazan İşçileri*, 1959). Altınbaş Çivi fabrikası da yine 1959 yılında işçilerin şikâyetleri üzerine Maden-İş'in müdahalede bulunduğu bir işyeridir (*Altınbaş Çivi Fabrikasında...*, 1959). Eski adı M. Sıtkı Bütün Madeni Eşya ve Emaye Fabrikası olan Bakırköy Emayetaş Fabrikası ise Kemal Türkler ve Ruhi Yümlü gibi Maden-İş tarihinin çok önemli isimlerinin çıktığı ve sendikal faaliyetlere başladıkları işyeridir. Kemal Türkler bu fabrikadan 1953 yılında çıkarılmış, İl Hakem Kurulu kararıyla ve işçi temsilcisi olduğu gerekçesiyle işine iade edilmiş fakat işveren tarafından ücretli izinli sayılarak fabrikada çalıştırılmamıştır. Buna rağmen 1955 yılında işten çıkarılan 137 işçinin arasında Kemal Türkler de bulunmaktadır (*Sendika Başkanı ile Genel Sekreter...*, 1955). 1953'ten 1963 yılına kadar bu işyerinde birçok toplulukla iş ihtilafı çıkarılmıştır.

Sadece 1964 MESS Grevlerinin gerçekleştiği bu altı işyerine bakıldığında bile, Maden-İş'in 1963 sonrası mücadeleci kimliğinin, 274 ve 275 sayılı kanunların yürürlüğe girmesinden sonra bir anda ortaya çıkmadığı ve bir mücadele birikim ve deneyimine dayandığı görülmektedir. Fakat 1950'li yılların ikinci yarısında Maden-İş'in yürüttüğü faaliyetleri ve kullandığı söylem, işverenlere karşı tutumunun ve beklentilerinin zaman içinde değiştiğini de göstermektedir. Maden-İş'in 1963 yılında başlayan toplu sözleşme görüşmelerinde öne sürdüğü taleplerin

şekillenmesinde, 1950'lerin ikinci yarısında işverenlerle kurmak istediği uzlaşmacı ilişkinin başarısızlıkla sonuçlanmasının da önemli bir etkisi vardır.

Demir-İş'in 8. Genel Kurulu raporunda belirtildiğine göre kongre tarihi itibarıyla (Mart 1954) sendikanın üye sayısı 3 binin üzerindedir (İstanbul Demir ve Madeni Eşya İşçileri Sendikası, 1954: 5). Aynı yerde belirtildiğine göre sendikanın bir önceki kongresi yapıldığı sırada gerçek üye sayısı 1100'ün üzerindedir. Dolayısıyla 7. ve 8. Kongreler arasında sendikaya üye olan işçi sayısındaki artış, sendika açısından büyük bir ilerlemeyi ifade etmektedir. Maden-İş'in 1957'de toplanan 11. Büyük Kongre Faaliyet Raporuna göre ise 1956'da kongre toplandığı sırada aidat ödeyen üye sayısı 1262 iken bu sayı 1957 kongresi öncesinde 2257'ye çıkmıştır (Maden-İş, 1957: 5). Yani 1950'li yılların sonuna yaklaşıırken Maden-İş, ağırlıklı İstanbul'da faaliyet gösteren ve üye sayısı sınırlı bir sendika görünümüne sahipti.⁷

Üye sayısındaki bu mütevazılığa rağmen Maden-İş, grev hakkının bulunmadığı 1950'li yıllarda toplulukla iş ihtilafı, işçi temsilciliği seçimleri ve kollektif akit gibi mevcut yasal araçları etkin bir şekilde kullanmak için mücadele etmiş ve bu doğrultuda önemli tecrübeler biriktirmiştir. 1954 yılında yayınlanmaya başlanan "İstanbul Demir ve Madeni Eşya İşçileri Sendikası Haber Bülteni"⁸ ve 1956 yılında yayınlanmaya başlanan "Maden-İş" gazeteleri, toplulukla iş uyuşmazlığı ve işçi temsilciliği alanlarında verilen mücadelelerin sendika açısından önemini gösteren örneklerle doludur. Demir-İş'in ve 1956'da itibaren Maden-İş'in örgütlü ve etkili olduğu işyerleri, sendika yayınlarında toplulukla iş ihtilafı, işçi temsilciliği seçimleri ve işçi temsilcilerine ve sendika üyelerine yönelik baskı haberleriyle yer almaktadır.

Sendika temsilciliği sorunu, gerek 1954'ten itibaren kongre raporlarında gerekse Demir-İş bültenlerinde ve Maden-İş gazetelerinde üzerinde titizlikle durulan konulardan birisidir. Yayınlarda işçi temsilciliğinin bir yandan sendikal örgütlenme açısından taşıdığı önem ısrarla vurgulanmış⁹ öte yandan da sendika

⁷ 11. Kongre yapıldığında sendikanın İstanbul dışındaki tek şubesi İzmit'tedir.

⁸ 1957 yılında toplanan 8. Genel Kurul sonrasında 1 Nisan 1954 ve 8 Eylül 1956 tarihleri arasında yayınlanmış ve toplam 10 sayı olarak çıkmıştır. 7 Ekim 1956'da toplanan 10. Kongreden sonra 17 Kasım 1956'dan itibaren Maden-İş gazetesi yayınlanmaya başlanmıştır.

⁹ "Sendika temsilcileri işyerlerinde, Sendikanın üye ile yakından temasını takip ve tahakkuk ettirmekle vazifelidirler. Sendika teşkilatı içerisinde temsilcilerin bu bakımdan mühim bir mevki işgal ettiklerini ve en önemli vazifeyi ifa etmekte olduklarını bizzat bildirmek isterim. ... Bu gün işçi mümesillliği mevkiinde bulunan[ların], ... kat'i surette işten çıkarılmadıkları hepimizce malumdur. Bu bakımdan sendika temsilciliklerinin de bunlara verilmesi hakkındaki Yönetim Kurulumuzun prensip kararına sebep budur." İstanbul Demir ve Madeni Eşya İşçileri Sendikası (1954: 4-5). "Bilhassa Sendika hareketlerinin en ücrâ köşede çalışmakta olan üyelere ve işçilere kadar indirilmesi esas Sendikacılık bakımından şarttır. Bunun için de Sendikaların, her şeyden önce işyerleri içerisinde teşkilatlanması şarttır. Bu teşkilatlanma ancak işyeri Sendika temsilcilikleri ile olabilir. ... Önümüzdeki devre içerisinde bu mesele ilk olarak ele alınmalı ve tam bir organizasyon yapılmalıdır.

temsilciliğinden ayrı olacak şekilde kurulmuş olan işçi temsilciliğinin zararlarının altı çizilmiştir¹⁰. Sendikanın bu alandaki temel ilkesi, aktif üyelerinin işçi temsilciliği seçimlerini kazanmasını sağlamak ya da yeni örgütlendiği bir işyerinde seçilmiş bulunan mevcut işçi temsilcilerini sendika temsilcisi olarak görevlendirmek şeklindedir.

Demir-İş, 1954'te (birkaç yıl sonra değişecek olsa da) işverenlerin baskılarından ve sendika karşıtı tutumundan şikâyetçidir. Demir-İş'e göre (1954: 4) *"İşverenlerde halen eski mütebakkim zihniyetin bâkim ve devam etmekte olması ve bu günkü Demokrasi dünyasının (say nispetinde müstefit olma) prensibine dayanan iş birliği anlayışının, henüz tam manası ile işverenlerin zihniyetinde yer etmemiş olması sebebiyle"* sendikanın ülke kalkınmasında oynayacağı düşünülen rolün yerine getirilmesi işverenlerce engellenmektedir. 1954 yılında Demir-İş, aradığı işbirliği anlayışını işverenlerde bulamamaktan şikâyet etmektedir.

1956 ve 1957 yıllarında ise sendikanın işverenlerin tutumuna ilişkin gözlemlerinin değiştiği anlaşılmaktadır. Henüz Maden-İş'e dönüşmeden önce yapılan bir tespit, işverenlerin "tahakkümcü zihniyeti" bırakmakta olduğu belirtilmektedir. Bu dönemde ücret zamlarının iş ihtilafı çıkarılmadan ya da bu ihtilaf hakem kurullarına aktarılmadan, işveren ve sendika temsilcileri arasındaki görüşmelerle sağlanabildiği tespit edilmekte ve işverenlere ilişkin şu gözlem aktarılmaktadır (*Tahakkümcü Zihniyet Yerini...*, 1956): *"Artık bugün birçok işverenlerimiz, sendikanın kendilerine karşı kurulmuş bir mücadele unsuru değil, bilhassa istihsalin artımında kendilerine yardımcı, işçi ile işveren arasında aracı ve yapıcı bir işçi teşekkülü olduğunu kabul ediyorlar."* Benzer bir iyimserliği, Maden-İş'in 1957 yılında toplanan 11. Genel Kurulu'na sunulan raporunda da görmek mümkündür. Kongre raporunda, iş ihtilaflarının önceki dönemlerden farklı olarak sendika ve işveren arasındaki ilk aşama görüşmelerde çözülme oranının arttığına dikkat çekerek şöyle bir tespit yapılmaktadır (Maden-İş, 1957: 15):

İşveren ve sendika, karşılıklı hüsnüyet ve anlayış içerisinde aynı gaye uğrunda omuz omuza çalışan istihsal ordusunun unsurları olduklarını bilmekte ve kabul etmektedirler. Bu anlayışın yerleşmesi ve gelişmesi yakın zamanda müesseselerle sendikalar arasında kolektif anlaşmaların gerçekleşmesini intaç edecektir.

Maden-İş'in işverenlere yönelik bu iyimser beklentisi ve bu beklentiyi takip eden mücadele ve gelişmeler, 1960'lı yıllardaki mücadele çizgisi üzerinde önemli

İşyerlerindeki işçi adedine göre her 30-50 kişide bir olmak üzere, işyeri kısımlara ayrılarak temsilciler tayin edilmeli ve her işyerinde teşekkül ettirilecek bu Temsilciler Heyetinin başında bir baş temsilcilik ihdas edilmelidir." Maden-İş (1961: 134).

¹⁰ "İşçi mümessilliği müessesesi bugün için çok defa zararlı olmaktadır. Çünkü bazı işyerlerinde mümessil işçiler hakiki vazifelerinden inhiraf edip patron tarafını tutmak suretiyle işçinin bazı kanuni haklarının ihlaline ve hatta o işyerinde sendikacılığın ölmesine veya hiç girmemesine sebep olmaktadır." Maden-İş (1957: 14).

etkiler bırakmıştır. Zira bu olumlu beklentinin sonucunda Maden-İş, işverenlerle kolektif akit imzalamak üzere çabalarını yoğunlaştırmış ve kimi işyerlerinde bu açıdan başarılı olmuştur.

Bu yıllarda gerçekleşen kolektif akitlerin ilk örneklerinden biri Moj Gabaz Teneke Kutu Fabrikası işvereniyle imzalanmıştır. Üç işçinin işten çıkarılması sonrasında ortaya çıkan ihtilaf üzerine yapılan görüşmeler bir kolektif akitle sonuçlanmıştır. Bu anlaşma ile işten çıkarılan işçiler işe geri alınmış ve bu tür ihtilafların işyerindeki işçi temsilcileri ve işveren arasındaki görüşmelerle çözülmesi konusunda uzlaşmıştır (*Teneke Fabrikasında...*, 1957). Maden-İş tarihi açısından çok daha önemli olan bir kolektif akit ise 11 Haziran 1958 tarihinde Dümeks firmasına ait Eğmir madeni için imzalanmıştır. Ücretlerin yükseltilmesi ve çalışma koşullarının iyileştirilmesinin de ötesinde bu akit, üç işveren ve üç işçi temsilcisinden oluşan bir “inzibat kurulu” oluşturulması ve işçilere ceza verilmesi yetkisinin bu kurula bırakılması açısından da oldukça ilginç bir örnektir (*Dümeks Maden-İş İş Akiti İmzalandı*, 1958).¹¹

Bu başarıyı takip eden aylarda Maden-İş bu kez Arçelik ve Türk Demir Döküm fabrikaları için Koç Holding’e kolektif akit imzalanması önerisinde bulunarak önemli bir adım daha atmıştır. Ağustos ve eylül aylarında bu işyerleri için kolektif akit imzalanacağını müjdeleyen Maden-İş, ekim ayından itibaren büyük baskılarla karşılaşmaya başlamıştır. Özellikle Türk Demir Döküm fabrikasında başlayan ve işten çıkarmaya kadar varan baskılar bu işyeri özelinde 1960’ların sonuna kadar sürecek sert bir mücadelenin de önemli dönemeçlerinden birini oluşturacaktır (*T. Demir Döküm İşyerinde Baskı...*, 1958). Birçok işyerinde toplulukla iş ihtilafı yoluyla işçi ücretlerinin artırılması vb. kazanımlar sürse de, Maden-İş 1958 yılından itibaren 1956 ve 1957 ile karşılaştırıldığında ağır bir baskı dönemiyle karşılaşacaktır. 1950’lerin ortasında Maden-İş’in işverenlere yönelik oldukça ılımlı ve uzlaşmacı çizgisi, işyerlerinde 1958 sonrasında yaşayacağı baskı dalgasıyla yerini 1963 Kavel direnişinde, Singer grevinde ve 1964 MESS grevlerinde karşımıza çıkacak olan daha mücadeleci bir çizgiye bırakacaktır.

Maden-İş uzlaşmacı bir dil kullandığı yıllarda bile, grev hakkı kazanılmadan işçi haklarında hakiki bir ilerlemenin mümkün olmadığını farkındadır ve diğer sendikalarla birlikte grev hakkının kazanılması için çeşitli çabalar içinde yer almıştır. Fakat 1958 sonrasında gerek işveren baskıları gerekse toplulukla iş uyuşmazlıklarının uzun sürede sonuçlanması nedeniyle etkisizleşmesi, Maden-İş’in grev hakkına vurgu yapan bir söylemi öne çıkarmasına neden olacaktır. Bu dönüşüme, işyerlerinde aktif bir sendikal örgütlenme yaratmaya dönük ilkenin daha da netleşmesi eklenecek ve bu husus, 1964 MESS Grevlerinde karşımıza Maden-İş’in temel mücadele konularından biri olarak çıkacaktır.

¹¹ Bu sürecin oldukça ayrıntılı bir anlatısı için bkz. Maden-İş (1961).

Toplu Pazarlıktan Greve 10 Aylık Müzakere Dönemi

1964 MESS grevleri uzun süren bir pazarlık sürecinin sonunda gerçekleştirmiş ve bu sürece Uzlaştırma Kurulu'nun dışında İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı ve Sanayi Bakanı da çeşitli vesilelerle dâhil olmuştur. Bu sürecin hemen her aşamasında tarafların aldığı pozisyonlar, verilen mücadelenin sendikal örgütlenmenin işyerinde edineceği konum ve işlece ilişkin olduğunu teyit etmektedir.

Maden-İş ile MESS arasındaki ilk büyük karşılaşma ve mücadeleyi oluşturan toplu pazarlık süreci 1963 yılının Ekim ayında başlamıştır.¹² Sonradan eklenen işyerleriyle birlikte 46 işyerini kapsayan görüşmeler, 30 Aralık 1963 tarihinde yapılan 12. toplantıda uyuşmazlıkla sonuçlanmıştır¹³. Daha sonra Uzlaştırma Kurulu safhasında iki tarafın uzlaşısıyla 6 işyeri daha görüşmelere dâhil edilmiş ve temsil olunan toplam işveren sayısı 51'e, işyeri sayısı ise 52'ye çıkmıştır (MESS, 1999: 145).

Uzlaştırma Kurulu 21 Ocak 1964'te kurulmuştur. Maden-İş adına avukat Adnan Hepgül, MESS adına Ferit Hakkı Saymen'in katıldığı kurulun üçüncü ve tarafsız üyesi Bakanlıklararası Produktivite Merkezi Müdürü Mehmet Odabaş olmuştur (Maden-İş, 1964a: 2). Uzlaştırma Kurulunun oybirliğiyle kabul edip taraflara sunduğu metni görüşen MESS Yönetim Kurulu, "uzlaştırma kurulu kararının kabulüne imkân olmadığının" işverenlere bildirilmesine karar vermiştir. Ayrıca, MESS adına uzlaştırma kurulunda bulunan TİSK Hukuk Müşaviri Prof. Dr. Ferit Hakkı Saymen'in kurul metninde onayının olmasının kabul edilemez olması nedeniyle konfederasyona şikâyet edilmesini kararlaştırılmıştır. MESS'in işverenlerle düzenlediği toplantılarda ikisi (Nurmetal ve Rabak) hariç bütün işverenlerin uzlaştırma kurulu kararının kabul edilememesi yönünde tutum almasının ardından, MESS 30 Nisan 1963 tarihinde yapılan Uzlaştırma Kurulu toplantısında toplu sözleşme metnini kabul etmediğini bildirmiştir. Sonuçta Maden-İş 6 Mayıs 1964 tarihinde 52 işyeri için grev kararı, MESS de 8 Mayıs tarihinde 49 üyesi adına lokavt kararı almıştır (MESS, 1999: 144-145).

Karşılıklı grev ve lokavt kararlarını, işverenlerin işçileri ikna etmeye dönük çabalarının ve işçiler üzerinde uyguladıkları baskıların izlediği anlaşılmaktadır.

¹² Maden-İş'in bildirdiğine göre MESS'le ilk görüşme 9 Ekim 1963 tarihinde gerçekleşmiştir. "Bunun üzerine işçi ve işveren sendikaları yazı ile anlaşarak 9/10/1963 Çarşamba günü toplanmış ve toplu iş sözleşmesi müzakerelerine başlamıştır." Bknz. *İşveren Sendikası ile Müzakereler Kesildi* (1964). MESS (1999: 144) ise görüşmelerin 16 Ekim gününde ve Arçelik işyeri özelinde başladığını, diğer işyerlerinin ise görüşmelere sonradan dâhil edildiğini belirtmektedir. Görüşme kapsamındaki işyeri sayısının zaman içinde değiştiği doğru olmakla birlikte Gelenek ve Gelecek'te verilen bu tarih hatalı olmalıdır. *İşveren* dergisinde 1964 yılında yayınlanan yazıda da görüşmelerin 9 Ekim'de başladığı belirtilmektedir. Bknz. *Madeni Eşya İş Kolunda Uyuşmazlık* (1964: 19).

¹³ 30 Aralık 1963'te yani toplu sözleşme görüşmelerinin sona erdiği tarihte Maden-İş'in örgütlü olduğu MESS üyesi işyerlerinin listesi için bknz. *İşveren Sendikası MESS'in Üyeleri* (1964).

MESS 7 Mayıs 1964'te işçilere dağıtılmak üzere yayınladığı bildiriye Uzlaştırma Kurulu kararlarını kabul etmeme nedenlerini şöyle açıklamıştır: “Bizim bu kararı kabul etmeyişimiz sizlerin haklarınızı vermemek için değildir. Zaten öteden beri esirgemedik, yine de esirgemeyeceğiz. Bizim kabul etmediğimiz ve asla kabul edemeyeceğimiz şey, Sendikanın başka birtakım istekleridir” (*Madeni Eşya İş Kolunda Uyuşmazlık*, 1964: 20). MESS'in 22 Mayıs 1964 tarihinde yaptığı bir açıklamasına göre Maden-İş grev kararı almış olmasına rağmen 15 Mayıs 1964'te MESS'e yeni bir toplu sözleşme taslağı daha sunmuş, fakat bu taslak da MESS tarafından reddedilmiştir. MESS bu tavrını şöyle gerekçelendirmiştir¹⁴:

İşveren sendikası yöneticileri işçi hakları ve menfaatleri konusundaki uyuşmazlığın pek önemsiz noktalara inhisar ettiğini, hatta bazı işverenlerin uzlaştırma kurulunun vermiş olduğu hak ve menfaatlerin üstündeki işçi hak ve menfaatlerini tanımaya hazır oldukları halde işçi sendikasının **sırf sendikayı ilgilendiren konular üzerinde ısrarla durduklarını** ve bu davranışın yaşama seviyelerinde bir yükselişi bekleyen işçileri lüzumsuz yere beklettiğini, işçi sendikası yersiz taleplerinden vazgeçtikleri takdirde işçilere daha yararlı olacağını ve beyhude yere zam almaksızın bekleme durumunu [brakması gerektiğini bildirmiştir.] (vurgu bana ait)

MESS'in reddettiği taleplerin işçi hakları ile ilgili olmadığı ve uyuşmazlığın sadece sendikanın kendisi için istediği kimi taleplerden kaynaklandığı iddiası, bu dönemde işverenlerin ana argümanını oluşturmuştur. İsmi verilmeyen MESS üyesi bir işyerinde işveren tarafından dağıtılan bir bildiriye de, MESS ve Maden-İş arasındaki anlaşmazlık şöyle açıklanmıştır (*Madeni Eşya İş Kolunda Uyuşmazlık*, 1964: 20-1):

Bizim kabul etmediğimiz, sendikanın da sizin faydanıza olmayarak üzerinde durduğu şey 20 kişiye bir temsilci istemesidir. Bu bizim işyerinde 55 temsilci demektir. Verilecek hakların yalnız sendikalı işçilere olması istenmekte bizse bütün işçilerimiz için olmasını istemekteyiz. Ayrıca baş temsilcilerinin bir iş yapmaması, çalışmadan para verilmesi istenmektedir. Bizim kabul etmediğimiz sendikanın bu ve buna benzer olan istekleridir.

Belki de 1964 MESS grevlerinin ve grev ya da lokavt uygulanmasa da bu yönde kararların alındığı işyerlerindeki gelişmelerin sonucunu etkileyen en önemli etmen, bu tarihte İstanbul'da Sıkıyönetim uygulanıyor olmasıdır.¹⁵ Maden-İş ve MESS aldıkları grev ve lokavt kararlarını uygulayabilmek için İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'na başvurmuştur. Maden-İş işyerlerinde yapılan grev oylamalarında

¹⁴ İşçi Postası'nın 22 Mayıs 1964 sayılı nüshasından aktaran *Madeni Eşya İş Kolunda Uyuşmazlık* (1964: 20-1).

¹⁵ Talat Aydemir liderliğinde yapılan 21 Mayıs 1963 darbe girişiminin bastırılması sonrasında Ankara, İstanbul ve İzmir'de başlatılan sıkıyönetim uygulaması 21 Temmuz 1964 tarihine kadar sürmüştür (Ahmad, 2010: 234).

grev kararı alınmış 36 işyeri için, MESS de 33 işyeri için başvuruda bulunmuştur. Sıkıyönetim Komutanlığı bu taleplere ilişkin verdiği 26 Mayıs 1964 tarihli cevap yazısında “iş sahalarının önemi itibarıyla, iktisadi yönden büyük sakınca doğuracağı” gerekçesiyle grev ve lokavtlara izin vermemiştir (*Madeni Eşya İş Kolunda Uyuşmazlık*, 1964: 19).

Grevlere Sıkıyönetim tarafından izin verilmemesini, işverenlerin sendikali işçilere baskı yaptığı iddiaları takip etmiştir. Maden-İş gazetesine göre kimi işverenler (Arçelik ve Türk Demir Döküm) sıkıyönetim kararını fırsat bilerek işçilere baskı yapmış, işyerlerine noter getirerek Maden-İş'ten istifa ettirmeye ve başka bir sendikaya üye olmaya zorlamıştır (*Bazı İşverenler Baskıya Başladı*, 1964). Maden-İş tarafından Haziran 1964'te işçilere dağıtılmak üzere hazırlanan bir broşürde bu baskılar şöyle dile getirilmiştir (Maden-İş, 1964a):

İşverenler, sendikanın ayakta durmasını önlemek, **işçileri teşkilatsız bırakmak, sendikayı, işverenin kontrolü altına sokmak için** şiddete başvurdular. Sendika üyelerini, işten atma tehdidi ile sendikadan istifaya zorladılar. İşyerlerine noter getirdiler. **Kukla bir sendikayı** da maşa olarak kullanmasını bildiler. Bir tarafta işten atılma tehdidi, bir tarafta kukla bir sendikaya zorla üye olma tazyiki, işveren adamlarının ve vekillerinin yıldırıcı çabaları yaygın ateşi halinde işçilerin üzerine çevrildi. Bütün bunlar, **işverenlerin isteklerine boyun eğme düzenini devam ettirmek için yapılyordu**. İşverenler, kanunlar toplu sözleşme hakkını tanısa bile, bunu fiilen ortadan kaldıracı bir yolu bulmaya çalışıyordu. (Vurgu bana ait)

Sıkıyönetim kararının 21 Temmuz 1964'te kalkmasından 10 gün sonra 31 Temmuz 1964 tarihinde Ayvansaray Cıvata fabrikasında başlayan grevle 1964 MESS grevleri olarak adlandırılan grevler başlamıştır. Sonrasında 10 Ağustos 1964 tarihinde Arçelik ve Dever Madeni Eşya Fabrikalarında, 11 Ağustos'ta Sungurlar Kazan Fabrikası'nda, 17 Ağustos 1964 tarihinde Emayetaş'ta ve 24 Ağustos'ta Altınbaş Çivi Fabrikası'nda grev başlamıştır. Grevlerin sonuçlarına geçmeden önce uzlaşmazlığa neden olan taleplere ve tarafların konumlarına yakından bakmakta fayda vardır.

Uzlaşmazlığa Neden Olan Talepler

1964 MESS grevlerine neden olan talepler, söz konusu mücadelenin sendikali örgütlenmenin üretim noktasında edineceği konum ve işleve ilişkin olduğunu göstermektedir. Maden-İş'in 1950'li yıllardaki tecrübelerine dayanarak geliştirdiği sendikacılık anlayışı sendikacılığı toplu sözleşme ile sınırlamamakla kalmamakta, toplu sözleşmeleri de işçi ve işveren arasında mücadeleleri askıya alan değil bu iki kesim arasındaki mücadeleyi düzenleyen bir metin olarak görmektedir. Aktif bir işyeri örgütlenmesi ve işverenin işçiler üzerinde keyfi ve baskıcı uygulamalarının

sınırlandırılmasına dönük talepler 1964 MESS grevlerinin temel nedenini oluşturmuştur.

Maden-İş'e göre taraflar arasında anlaşma sağlanamamasının nedeni, kendileri tarafından sunulmuş ve 16 başlıktan oluşan 13 sayfalık talep listesi üzerindeki maddelerin hiçbirinde anlaşma sağlanamamasıdır (*İşverenler sendikası ile müzakereler...*, 1964):

Muhtelif tarihlerde yapılan 11 toplantıda Maden-İş'in 13 sayfalık toplu iş sözleşmesi istekler özetini bildiren metindeki konular ele alınmış ve hemen hemen tümüne yakın bir kısmında anlaşma yapılmadan müzakereler olmuş, bazen Ar Çelik temsilcisi, kendi işyerleri için bazı teklifleri kabul ettiklerini bildirmiş, bu kabuller MESS müzakerecilerince olsun yine kabul edilmeden öteki isteklerin görüşülmesine geçilmiştir.¹⁶

Uyuşmazlığın karara bağlandığı 30 Aralık tarihli toplantıda ise sendikanın ücretler ve disiplin kurulu konusunda öne sürdüğü ilke kararları, görüşmelerin sonlanmasına neden olmuştur (*İşverenler sendikası ile müzakereler...*, 1964).

Taraflar uzlaştırma kurulunun oluşturulması aşamasında son bir görüşme gerçekleştirmişse de bu girişim de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. MESS'e göre bu son görüşmenin başarısızlığın nedeni Maden-İş'in öne sürdüğü üç koşuldur. Bu koşullar (i) işyerinde disiplin kurulu oluşturulması, (ii) işyeri sendika temsilcilerinin iş güvencelerinin sağlanmasına ilişkin talepler ve (iii) sendika üyesi olmayan işçilerin toplu sözleşme hükümlerinden yararlanmasının engellenmesidir (MESS, 1999: 144).¹⁷

İşçi ve sendika temsilcilerinin iş güvencesinin sağlanması için disiplin kurulu kurulması ve sendika üyesi olmayanların toplu sözleşme hükümlerinden yararlanması konularında kilitlenen görüşmeler, söz konusu mücadelenin ücret ve sosyal haklarla sınırlı bir "ücret sendikacılığı" meselesi ile değil taraflar arasında fabrika rejimi ve bu rejimde sendikanın elde edeceği konum üzerine bir mücadele

¹⁶ Maden-İş'in talep listesinin başlıkları şu şekildedir: "1- Sendikanın tanınması, 2- Sözleşmenin kapsamı, 3- Sözleşmenin yürürlük süresi, 4- Şikâyetlerin halli, 5- Sendika hakları, 6- İşveren sorumlulukları, 7- Sendika sorumlulukları, 8- Çalışma süresi, 9- Fazla mesailer, 10- İzinler, ulusal bayram ve genel tatiller, 11- Ücretler, 12- Sosyal yardımlar, 13- Eğitim, 14- İş emniyeti ve işçi sağlığı, 15- Disiplin hükümleri, 16- Diğer konular." Bknz *Maden-İş'in Toplu Sözleşme Teklifleri* (1964).

¹⁷ Bu koşulların değerlendirilmesi amacıyla MESS'in üyeleriyle yaptığı 14 Ocak tarihli toplantıda Maden-İş'in öne sürdüğü taleplerin kabul edilmemesi kararı çıkmış ve bunun üzerine uzlaştırma kurulu aşamasına geçilmiştir (MESS, 1999: 144). Maden-İş ise 14 Ocak öncesi bir tarihte MESS genel başkanı Faruk Gönel ile genel sekreteri İlhan Lök'ün Maden-İş'i ziyaret ettiklerini ve bu ziyaret sırasında yapılan görüşmelerde anlaşmazlık konusu üç maddeden ikisinde ilkesel olarak anlaşıldığını ancak üçüncü maddede anlaşamadığını belirtmiştir (*İşveren Sendikası Başkam...*, 1964). Fakat bu maddelerin hangileri olduğu somut olarak belirtilmemiştir.

olduğunu göstermektedir. Bu dönemde Maden-İş'in üzerinde en çok durduğu talep iş güvencesidir. Hem sendika işyeri temsilcilerinin hem de sendika üyesi işçilerin keyfi bir şekilde işten atılmasını engellemek için önerilen mekanizma ise 1958 yılında Dümeks ile imzalanan kollektif akitte de karşımıza çıkmış olan, işyerlerinde sendika temsilcilerinin de bulunduğu bir disiplin kurulunun oluşturulmasıdır (*Maden-İş'in Toplu Sözleşme Teklifleri*, 1964):

Maden-İş için en önemli konu; **işçilerin ve sendika temsilcilerinin işyerlerinde güvenlik içinde çalışmalarını**. Bunun için herhangi bir **işverenin veya vekillerinin sendikalı işçilere baskı yapmasını**, sendika temsilcilerini **işten çıkartmasını** önlemek gerekmektedir. Şimdilik bulunabilen formül; işyerlerinde birer disiplin komitelerinin kurulması ve **işten çıkarmaların bu kurulun kararından sonra** uygulanabilmesidir. (vurgu bana ait)

Disiplin kurulu talebinin işçi ve işveren tarafları açısından anlamı açıktır. MESS temsilcilerinin, işten çıkarma yetkisinin teslim edileceği böylesi bir kurul talebini “işveren yetkilerine tecavüz” şeklinde yorumladığı fakat işçilere yaptığı açıklamalarda bu talebin işçi çıkarlarıyla ilgili değil sendikanın kendisi için istediği bir talep olarak sunduğu anlaşılmaktadır.

Maden-İş açısından ise bu konu işçilerin ‘emir kulu olmaktan çıkması’ açısından hayati önem taşımaktadır. Maden-İş bu talebi ile ekonomik taleplere dayalı bir toplu sözleşme politikası arasındaki farkın bilincindedir ve “toplular sözleşmesinin bu ilk yılında bu konuda hiçbir fedakârlığa” yanaşmayacağını deklare etmiştir (*Maden-İş'in Toplu Sözleşme Teklifleri*, 1964). Disiplin kurulu talebi, işyerlerindeki keyfi yönetime son verilmesine dönük bir amacın 1964 yılında aldığı biçim olmuştur.

Cavit Şarman da, toplu sözleşme görüşmeleri sırasında işverenlerin tutumlarını değerlendirdiği ve Maden-İş gazetesinde yayınlanan yazısında, işverenlerin en çok korktuğu talebin ücret ve çalışma sürelerine ilişkin talepler olmadığını belirtmekte ve şöyle devam etmektedir (Şarman, 1964: 2):

Yegâne endişe; işçinin işyeri idaresine karışması ve gene müzakereler sırasında çok sık kullandıkları deyimleri ile “İşverenin hükümrancılık haklarının” haleldar olmasıdır. Türk toplumu, siyasi hayatımızda hükümdarlık devresini çoktan geride bırakmış olduğuna göre bu tabir Sendikacılara çok ters bir anlayışın işareti olarak görülmektedir.

Aşağıda görüleceği üzere, Maden-İş'in bu yıllardaki rakibi konumunda bulunan Çelik-İş sendikası söz konusu talepleri ve Maden-İş'in tavrını ısrarla eleştirmiştir. Bu eleştirinin merkezinde, söz konusu taleplerin MESS'in ve işverenlerin öne sürdüğü gibi işçilerin maddi çıkarlarıyla ilişkisi olmadığı iddiası yatmaktadır. Hâlbuki Maden-İş, işverenlerle uzlaşmaya açık çizgisini bu talebini gerekçelendirirken dahi sürdürmüştür. Disiplin kurulunun kurulması sendika üyesi

işçi ve sendika temsilcilerine yönelik baskıya karşı bir önlem olarak düşünülmektedir ve işyerlerinde “huzursuzluk yaratan işçilere karşı işverenlerin ileri sürdüğü bazı olumlu teklifleri de” görüşmeler sırasında kabul ettiğini belirtmektedir (*Zihinlere takılan çok... , 1964*):

İşverenlerin sendikalı işçilere baskıların önleyici bir tedbir olduğu kadar, kanun ve nizamaya aykırı, toplu iş sözleşmesinin ruhuna ve maddelerine muhalif hareket eden sendika temsilcilerinin ve işçilerin de cezalandırılmasını bilecek bir Disiplin Kurulu Demokratik hayatın tabii bir ihtiyacı olarak karşımıza çıkmıştır.

Disiplin kurulu kurulması ve bu kurulda işçi ve işveren temsilcilerinin eşit düzeyde temsil edilmesi talebi 1950’li yılların deneyiminin bir sonucudur. İşverenlerin işçilere yönelik baskılarını engellemeye dönük bu talep, sendikal örgütlenmenin işyerinde güçlü bir şekilde kök salması açısından büyük önem verilen sendika işyeri temsilcilerinin konumlarıyla da ilgilidir. Disiplin kurulu talebi sadece sendika üyelerinin değil işyeri temsilcilerinin de korunmasını amaçlamaktadır.

Pazarlıklar sırasında en önemli tartışmanın aslında işyeri temsilcilerinin konumu üzerine olduğu söylenebilir. Maden-İş yasalarla düzenlenmiş olan sendika işyeri temsilciliğinin, kendi ifadesiyle “işçiye manevi baskı yapan bir araç durumuna” düşürülmesine ve “demokrasinin fabrikaya girmesinin” geciktirilmesine karşı mücadele etmektedir (Maden-İş, 1965: 16-17). Yani Maden-İş açısından işyeri temsilcilerinin işverenlerin baskı araçları halini almaması ile fabrikaya demokrasinin girmesi arasında yakın bir bağlantı vardır. Maden-İş işyerlerindeki örgütlülüğünü koruyabilmek sendika temsilciliği özelinde iki temel çözüm üretmiştir. İlki, sendika işyeri temsilcilerinin sayısını yasada belirtilenin üstünde belirlemek ve mümkünse yirmi ya da elli işçiye bir temsilci seçilmesini sağlamaktır. Bu sayede işyerinin tamamına yayılmış bir işyeri örgütlülüğü oluşturmak hedeflenmiştir. Daha önce belirtildiği gibi işverenler, işyeri temsilcileri sayısının artırılmasına kesinlikle direnmişlerdir.

İkinci çözüm ise işyeri temsilcilerinin iş güvencesine ilişkindir. Disiplin kurulu talebinin dışında iş güvencesiyle ilgili ikinci çözüm işyeri temsilcilerini kapsamaktadır. Maden-İş, yasal düzenlemelerin sendika işyeri temsilcilerin sağladığı güvenceyi mahkemelerin uzun sürmesi tehlikesi nedeniyle toplu sözleşmenin ilgili maddeleriyle desteklemeye çalışmıştır.¹⁸ Fakat bu talep de işverenlerin direnciyle

¹⁸ Örneğin, MESS grevleri sonrasında Maden-İş’in toplu sözleşme yetkisinin düştüğü Arçelik’te Çelik-İş’in imzaladığı toplu iş sözleşmesinin 14. Maddesi sendika temsilcilerinin iş güvencesine ilişkindir. Bu madde, işverenin İş Kanununun 13. Maddesi uyarınca temsilcileri işten çıkarabileceğini, bunun için sendikaya başvuracağını ama sendika kabul etmese bile işten çıkarma yetkisinin işverende olduğunu bildirmektedir (*Arçelik A.Ş. Toplu İş Sözleşmesi*, 1964: 16). Maden-İş’in 1 Mart 1964 tarihinde Uzel Ticaret ve Sanayi Limited Şirketi ile imzaladığı sözleşmenin 20. Maddesine göre işyeri temsilcilerinin işten

karşılaşmıştır. Öyle ki, pazarlıklar sırasında Maden-İş'in kimi noktalarda geri adım atmasına rağmen anlaşma sağlanamamasının nedeni MESS'in ve kimi işverenlerin iki hususta asla geri adım atmamasıdır. İşverenlerin en son ana kadar iki noktada direndiği belirtilmektedir. İlk olarak işverenler toplu iş sözleşmesinden sadece sendika üyelerinin yararlanmasına karşı çıkmışlardır. İkinci olarak ise sendika işyeri temsilcilerinin iş güvencelerini artırıcı maddelerin toplu sözleşme metninde yer almasını kabul etmemişlerdir (Maden-İş, 1964).

MESS'in ve işverenlerin bu konulardaki katı tutumu işverenin yönetim hakkının işçilere ve sendikalara karşı savunma amacıyla açıklanmıştır. Maden-İş ise işveren cephesinin bu tutumunu 1961 Anayasası ve 274 ve 275 sayılı Kanunların yarattığı kurumların işverenlerin baskı araçları haline getirilmesi çabası olarak görmektedir. Maden-İş'e göre MESS bu dönemde şunları amaçlamıştır (1964a: 4):

Grev hakkını, kullanılmaz hale sokmak, Sendika temsilciliğini işlemez, ya da Sendika temsilcilerini, işveren emellerine uygun birer baskı unsuru durumuna sokmak, Sendikalar Kanununun öngördüğü fikri ve ekonomik kalkınmayı kökünden silip süpürmek... Toplu İş Sözleşmesi hakkını, İşverenin süregeldiği düzeni koruma durumuna düşürmek ve yeni bir hak ve hürriyetler sistemi getirmesini önlemek.

1964 Grevlerinin Sona Erişi ve MESS'in Stratejik Zaferi

21 Temmuz 1964 tarihinde Sıkıyönetimin kalkması, sektördeki bu mücadelenin kaldığı yerden devam etmesine neden olmuştu. 31 Temmuz'da Ayvansaray Cıvata Fabrikası'nda, 10 Ağustos'ta Arçelik Fabrikası ve Neşet Dever Madeni Eşya Fabrikası'nda, 11 Ağustos'ta Sungurlar Kazan Fabrikası'nda, 17 Ağustos'ta Emayetaş Madeni Eşya Sac ve Emaye Fabrikası'nda ve 24 Ağustos'ta Altınbaş Çivi Fabrikası'nda başlamıştır (MESS, 1999: 148-150). Eylül ayında ise Maden-İş grevleri sona ermeye başlamıştır. Son olarak 22 Ekim tarihinde Arçelik'te sürdürülen grev Maden-İş'in yenilgisiyle sonuçlanmıştır (MESS Grevleri, 1998).

Dever Madeni Eşya Fabrikası ile Altınbaş Çivi Fabrikası, grevlerden Maden-İş'in başarıyla çıktığı işyerleridir. Bu işyerlerinde Maden-İş kendi taleplerini işverenlere kabul ettirmeyi başarmıştır. Arçelik ve Sungurlar Fabrikalarında ise greve çıkamamış kimi işyerlerinde olduğu gibi toplu sözleşme yetkisini kaybetmiş ve bu işyerlerinde Çelik-İş örgütlenmiştir. Ayvansaray Cıvata Fabrikasında ise Maden-İş, MESS'in ilkelerine uygun bir toplu sözleşme imzalamıştır (MESS, 1999: 149-150). Grev yapılan özel sektör işyerleri açısından bakıldığında MESS'in 1964 grevlerinden kısmi yenilgiler de içeren stratejik bir başarı kazandığı söylenebilir.

çıkartılması, sendika ve işveren temsilcilerinden oluşan bir üst kurulun kararına tabidir ve burada anlaşma sağlanamazsa Özel Hakeme başvurulması kararlaştırılmıştır (*Uşel Ticaret ve Sanayii...*, 1964: 14).

Maden-İş, MESS ile karşı karşıya geldiği bu ilk dönemde kendi ilkelerini MESS'e kabul ettirmeyi başaramamış, sadece MESS üyeliğinden ayrılmayı kabul eden işyerlerinde kendi ilkeleri açısından başarı kazanmıştır. Maden-İş'in sonraki yayınlarında da 1964 grevleri başarı kazanılan işyerleri açısından değil yetki kaybıyla sonuçlanan grev yenilgileri açısından değerlendirilmiştir.

Grevlerin Maden-İş'in yenilgisiyle sonuçlanmasının çeşitli nedenleri ileri sürülmüştür. Çelik-İş ısrarla Maden-İş'in grevci işçilere maddi yardımda bulunmadığını ve onları perişan bir durumda bıraktığını iddia etmiştir. Çelik-İş'in bu grevler sonrasında Maden-İş'in örgütlü olduğu işyerlerinde gerçekleştirdiği örgütlenme atağında en çok kullandığı argüman, Maden-İş'in işçilerin maddi çıkarlarıyla bağlantılı olmayan radikal talepler üzerinde, üstelik işçilere grev yardımı dağıtmadan ısrar etmiş olmasıdır. 1964 yılında Maden-İş sendikasında çalışmaya başlamış olan İmren Aykut da Maden-İş'in grevci işçilere yeterli yardımda bulunmadığını belirtmiştir (İmren Aykut ile kişisel görüşme, 10 Ağustos 2015).¹⁹ Maden-İş ise grevler başlamadan hemen önce Sanayi Bakanı'nın arabuluculuk girişimine rağmen MESS'in tutumunu sürdürmesinin işçilerde huzursuzluk yarattığını ve işçilerin sendika üzerinde grev kararı alınması yönünde baskıda bulunduğunu belirtmektedir. Maden-İş işçilere maddi yardım yapılamayacağını grevler başlamadan önce duyurduğunu ifade etmektedir (1964a: 15).

Grevlerin başarısızlıkla sonuçlanmasında atlanmaması gereken çok önemli bir diğer neden ise MESS'in söz konusu grevlerin yasadışı olduğunu iddiasıyla açtığı davalar ve bu davaların uzun bir süre sonuçlanmamasıdır. Grevlerin yasal durumuna ilişkin süren yargı süreci ise 1966 yılında, grevlerin yasa dışı olmadığını tespitiyle sonuçlanmıştır. Fakat grevler sürerken çıkan ilk kararlar grevcilerin aleyhine olmuş ve örneğin Arçelik'te 100 işçi işten çıkarılmıştır (Sülker, 2004; Yükselen, 1998).

Yargı kararlarının grevler üzerindeki bir diğer etkisi ise işverenlerin grevler sırasında grevci işçiler yerine başka işçileri işe almasının engellenememesi şeklinde gerçekleşmiştir. Grevlerin sürdüğü Arçelik'te yeni işçilerin işe alınması ve bu durumun mahkeme kararlarıyla engellenememesi, grevlerin işverenler üzerinde etkili olmasını engellemiştir. Üretim tam olarak durdurulamaması nedeniyle greve katılım zaman içinde düşmüş ve Maden-İş grevleri bitirmek zorunda kalmıştır (Sülker, 2004).

1964 MESS Grevlerini etkileyen bir diğer faktör Çelik-İş sendikasının işverenlerle işbirliği içinde Maden-İş'e karşı yürüttüğü mücadeledir. Çelik-İş sendikasının aynı ismi taşıyan gazetesinin ilk sayısı, ilginç bir şekilde tam da 1964 grevlerinin başladığı dönemde, 30 Ağustos 1964 tarihinde yayınlanmıştır. İlk sayının manşeti, sonraki birçok sayıda da olacağı üzere, Türkiye Maden-İş sendikası ile aralarındaki rekabete dairdir. Singer işyerinde iki sendika arasında yaşanmış ve

¹⁹ İmren Aykut, grevci Arçelik işçilerinin ilaç alacak paralarının bile kalmadığını ve birçok işçiye kendi cebinden yardımda bulunduğunu belirtmiştir.

benzerleri birçok işyerinde tekrarlanmış yetki mücadelesi “Singer Grevinin Düşündürdükleri” manşetiyle yer almıştır. Bu ilk sayısından itibaren Çelik-İş gazetesinde yayınlanan gerek sendika genel başkanı Kazım Çoçu’nun başyazıları gerekse Türkiye Maden-İş sendikası ile Çelik-İş arasındaki rekabete dair haberler, Çelik-İş’in sendikacılık çizgisi açısından oldukça öğreticidir. Aynı zamanda söz konusu yayınlar, 1964 grevleri açısından Çelik-İş’in aldığı konumu da göstermektedir.

Genel Başkan Kazım Çoçu’nun (1964) gazetenin ilk sayısındaki başyazısının başlığı “Çalışma Düzeninde Mutluluğumuz”dur. Örtük olarak Türkiye Maden-İş ile aralarındaki farkı betimleyen bu yazıda Çoçu, Çelik-İş sendikasının işçi ve işveren çıkarları arasında bir çatışma görmediğini ve böylesi bir çatışma temelinde bir sendikal faaliyeti kabul etmediğini belirtmektedir. Kazım Çoçu “menfaat zıtlaşması ihdas etmek, tahrik ve teşvik etmek” yerine “menfaat uzlaşması” yönteminin işçiler ve toplumun genel çıkarı için daha uygun olduğu görüşünü ileri sürülmektedir. Yine aynı yazıda, üstü örtük bir şekilde de olsa, Türkiye Maden-İş sendikası işçilerin “his ve ızdıraplarını” sömüren ve kışkırtan ve bu yolla onları sonuçta işçilerin aleyhine neticelenecek kanun dışı eylemlere iten bir sendika olarak sunulmuştur. Çelik-İş’in benimsediği “uzlaşma metodu” ise “işçi ve işvereni ile Türk toplumunu mutlu bir geleceğe ulaştırmak” şeklinde belirtilen hedefe ulaşmanın biricik yöntemi olarak sunulmuştur.

Çelik-İş’in 1963 ve 1964 yıllarında Kavel ve Singer grevlerinde oynadığı işveren yanlısı tutumun (Aydın, 2010; 2015) devamı Arçelik, Sungurlar Kazan ve Türk Demir Döküm fabrikalarında gerçekleşmiştir. Özellikle Arçelik ve Türk Demir Döküm’de henüz toplu sözleşme süreci devam ederken örgütlenmeye çalıştığı anlaşılan Çelik-İş, önce bu işyerleri için işverenlerle toplu iş sözleşmesi imzalamıştır. Maden-İş’in itirazları üzerine bu sözleşmelerin geçersizliği ortaya çıkınca da her iki işyeri için umumi mukavele imzalanmıştır (Maden-İş, 1964a; *Toplu Sözleşme Haberleri*, 1964: 22). Her iki işyerinde de bu umumi mukaveleler Maden-İş’in yenilgisinin ardından toplu iş sözleşmesine çevrilmiştir. Türkiye çalışma ilişkileri tarihinde etkisiz bir düzenleme olarak bilinen umumi mukavelelerin, çeşitli işyerlerinde Maden-İş’in henüz yetki kaybetmediği bir dönemde imzalanması işverenler ile Çelik-İş arasındaki işbirliğinin en önemli göstergesidir. Türk Demir Döküm’de imzalanan toplu sözleşmeyi değerlendirdiği bir açıklamasında Çelik-İş genel başkanı Kazım Çoçu’nun söyledikleri Maden-İş ile aralarındaki fark ve işverenler tarafından tercih edilmeleri açısından önemlidir (1964b).

İşyerinin rasyonel çalışmasını yok edici ve netice itibarıyla produktiviteyi düşürücü, haddizatında işçilere asgari derecede bir fayda sağlamaktan uzak bulunan bazı taleplerin, ücret zammı ve sosyal yardımlar gibi işçilerin doğrudan doğruya iktisadi ve sosyal durumlarını düzeltici ve koruyucu isteklere tercihen Toplu iş sözleşmeleri müzakerelerine ısrarla ele alınması yüzünden, işçiler aylarca en ufak bir ücret zammı almak imkânından mahrum kalmışlardır.

Türkiye Çelik-İş Sendikası yöneticileri bu hali yakinen üzüntü ile takip ettiler. Prodüktivitenin düşmesi sebebiyle milli sanayi inkişafındaki gerilemenin Türk işçisinin menfaatlerine hizmet etmeyeceğine müdrük olan Türk demir standartlarının yükseltilmesini amaç bilen Türkiye Çelik İş Sendikası saflarında toplanmayı başardılar.

MESS'in bu tarihlerde uyum içinde çalışabileceği ilke ve görüşlere sahip Çelik-İş, 1964 grevlerinden sonra ve hatta henüz grevler devam ederken işverenlerin desteğiyle işyerlerinde hızlıca örgütlenmeye çalıştığı görülmektedir. Arçelik, Sungurlar Kazan Fabrikası, Tel çekme ve Çivi Sanayii fabrikası ve Kavel gibi birçok işyerinde Çelik-İş örgütlenme çalışmasına girişmiştir. Bu işyerleri 1950'ler boyunca Maden-İş'in örgütlenme çalışması yürüttüğü ve birçok temsilcisinin başta işten atmalar olmak üzere çeşitli baskılarla karşılaştığı işyerleridir.

Yukarıda belirtilen nedenlerle 1963-1964 döneminde gerçekleşen toplu sözleşme sürecinden MESS'in kısmi yenilgilere rağmen kendi ilkeleri açısından stratejik bir zaferle çıktığı sonucuna varılabilir. MESS 1964 grevlerine ilişkin yaptığı değerlendirmede, büyük oranda başarılı olduğunu düşünmektedir. Bu başarı tespitinin nedeni ise işverenlerin yönetim hakkını sınırlandırıcı maddelerin, en azından MESS tarafından imzalanan toplu sözleşmelere girmesinin engellenmiş olmasıdır. MESS'in mahkeme kararları ve Çelik-İş'in yardımıyla elde ettiği bu zaferin geçici olduğu 1960'ların sonuna gelindiğinde ortaya çıkacaktır. Maden-İş 1964'te ve sonraki birkaç yılda kaybettiği işyerlerinde 1960'ların sonuna doğru ama bu defa çok daha radikal mücadelelerle örgütlenecektir. Maden-İş'in 1964 greviden en ağır hasarla çıktığı Arçelik Fabrikası altı yıl sonra 15 Haziran 1970'te İstanbul'un Anadolu yakasındaki eylem ve yürüyüşlerin başladığı işyerlerinden biri olacaktır.

Sonuç

Madeni eşya sektörü, 1963-1964 yıllarında endüstri ilişkileri açısından uzun vadeli etkiler yaratan önemli mücadelelere sahne olmuştur. Kavel grevi ve bu grevin de etkisiyle hızlanan yasalasma süreci sonrasında sektörde işçi ve işveren örgütleri ilk toplu pazarlık sürecini, ilk uyuşmazlıkları ve ilk yasal endüstriyel eylemleri bu tarihlerde gerçekleştirmişlerdir.

MESS'e bağlı işyerlerinde Maden-İş tarafından gerçekleştirilen 1964 grevleri özel sektör madeni eşya işletmelerinde gerçekleşen ilk toplu ve yasal grevler olması bile kuşkusuz bu grevlerin emek tarihimiz açısından önem taşıması için yeterlidir. Yine de, 1964 grevlerinin Türkiye emek tarihi açısından önemi, ilgili sektörde toplu sözleşme sürecinin kurulmasından sonra gerçekleşen ilk toplu endüstriyel mücadeleler olmasının ötesindedir. Bu grevler, 1980 darbesine kadar olan dönemde çalışma ilişkileri üzerinde kalıcı izler bırakmıştır. Söz konusu grevlere neden olan çatışma konuları, 1963-64 döneminde çözülme biçimlerinden bağımsız olarak, 1964 sonrasında gerçekleşen mücadele ve dönüşümlerde de etkilerini sürdürmüştür.

Söz konusu grevlerin sendikal mücadeleler açısından bıraktığı kalıcı izler ve kendini tekrar edecek olan mücadele konuları üç başlıkta özetlenebilir. İlk olarak, greve neden olan husus ücret düzeyleri, çalışma süreleri vb. çalışma koşullarına ilişkin anlaşmazlıklar değil, emek sürecinin düzenlenme ve yönetilme biçimine ilişkin anlaşmazlıklardır. Maden-İş üretim noktasında işveren ve vekillerinin keyfi ve baskıcı iktidarını sınırlamak ve böylece despotik bir fabrika rejimini dönüştürmek hedefini ön planda tutmuştur. MESS ise Maden-İş'in bu yöndeki taleplerini işverenin yönetim hakkının ihlali olarak görmüş, kesin ve ilkesel bir şekilde reddetmiş ve bu konunun toplu pazarlık sürecini uyuşmazlıkla sonuçlandırmasından çekinmemiştir. Dolayısıyla, 1964 grevleri doğrudan fabrika rejimi üzerinde taleplerin karşı karşıya gelmesi nedeniyle yaşanan bir mücadeledir.

İkinci olarak, grevlerle sonuçlanan toplu pazarlık sürecinde işveren tarafı adına MESS kendi program ve stratejisini ilk kez uygulamış ve büyük oranda zaferle çıkmıştır. MESS'ten bağımsız olarak toplu sözleşme imzalayan işyerleriyle MESS'in adına toplu pazarlık yürüttüğü işyerleri arasında, toplu pazarlık süreci ve sonuçları açısından ortaya çıkan farklar işveren sendikasının sektördeki bütün işverenler tarafından paylaşılmayan bir program ve stratejiyle hareket ettiğini göstermektedir. Üç husus MESS açısından taviz verilemez gözükmektedir: Grup düzeyinde toplu sözleşme, iş değerlendirmesine dayalı bir ücret sisteminin kurulması ve işverenin yönetim hakkının korunması. İş değerlendirmesine dayalı bir ücret sisteminin örnekleri bu tarihte oldukça sınırlı olmakla birlikte işveren çevrelerinde tartışılmaya sonraki yıllarda devam edecektir. Bu üç başlık 12 Eylül darbesine kadar sektördeki işverenlerin tamamının değilse de MESS'in temel stratejik ilkelerini oluşturmuştur ve bu başlıklardaki kesin zaferini MESS ancak darbe koşullarında ilan edebilmiştir. Dolayısıyla 1964 grevleri, MESS'in 1980'e kadar sürdürdüğü mücadele açısından da önem teşkil eder.

1964 grevlerinin sektördeki endüstriyel mücadeleler açısından bıraktığı bir diğer kalıcı iz ise özel sektör işyerlerinde örgütlü işçi sendikalarının etkinlik ve örgütlülük düzeyleri açısından yarattığı etkidir. Sektörde yaşanan sendikal rekabet açısından bu etki Maden-İş sendikasının gerek grevlerden önce (örneğin Türk Demir Döküm) gerekse grevlerin sonucunda, MESS'e bağlı kimi işyerlerinde yetki kaybetmesi ve onun yerine Çelik-İş sendikasının yetki kazanıp toplu sözleşme imzalamasıdır. Aktörler düzeyinde yaşanan bu değişiklik, sendikal program ve tarz açısından bu iki sendika arasındaki önemli farklılıklar nedeniyle fabrika rejimi üzerinde oldukça farklı sonuçlar yaratmıştır.

1960'lı yılların ikinci yarısında yaşanacak yetki mücadelelerinin tohumlarının bu dönemde atıldığı söylenebilir. Çelik-İş sendikası despotik fabrika rejiminin, toplu sözleşme düzeninin kurulmuş olmasına rağmen sürdürülmesine olanak veren bir çizgi izlemiştir. Despotik fabrika rejimini dönüştürme doğrultusundaki mücadeleler, ilgili işyerlerinde toplu sözleşme yetkisinin Maden-İş'e geri döneceği 1960'lı yılların ikinci yarısında bu kez daha radikal biçimlerde tekrar yüksелеcektir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (2010) **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, İstanbul: Hil Yayın, 4. Baskı.
- Akçay, İ. İ. (2010) “Türkiye’de Emegın Bir Mücadele Aracı Olarak İş İhtilafları: 1936-1963”, **Çalışma ve Toplum**, 25, 41-64.
- Altınbaş Çivi Fabrikasında Saat Bile Yoke* (1959), **Maden-İş**, 39, 2.
- Arçelik A.Ş. Toplu İş Sözleşmesi* (1964), İstanbul: Anıl Matbaası.
- Aydın, Z. (2010) **“Kanunsuz” Bir Grevin Öyküsü Kavel 1963**, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, Gözden Geçirilmiş 2. Basım.
- Aydın, Z. (2015) **Grevden İşgale Singer Eylemleri (1964-1967-1969)**, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.
- Bakırköy Emaye ve Dever Teknik İhtilafları Neticelendi* (1957), **Maden-İş**, 19, 4.
- Bazı İşverenler Baskıya Başladı* (1964), **Maden-İş**, 69, 1 ve 3.
- Burawoy M. (1985) **The Politics of Production: Factory Regimes under Capitalism and Socialism**, London: Verso.
- Cwata İşçileri Zam Aldı* (1956), **İstanbul Demir ve Madeni Eşya İşçileri Sendikası Haber Bülteni**, 8, 6.
- Çelik, A. (2015) “Metal İşçilerinin 2015 Direniş ve Grev Dalgası Üstüne Bir Değerlendirme”, **Türkiye Politika ve Araştırma Merkezi (Research Turkey)**, 10, 21-37.
- Çoçu, K. (1964) “Çalışma Düzeninde Mutluluğumuzdur”, **Çelik-İş**, 3, 1-4.
- Çoçu, K. (1964b) “Sağduyunun Zaferi”, **Çelik-İş**, 3, 1-4.
- Dümeke Maden-İş İş Akdi İmzalandı* (1958), **Maden-İş**, 27, 1 ve 4.
- İstanbul Demir ve Madeni İşçiler Sendikası (1954), **İstanbul Demir ve Madeni İşçiler Sendikası 8. Genel Kurul Toplantısı (28 Mart 1954) Çalışma Raporu**, İstanbul.
- İşçi ve işverenin memnun olduğu Müessesese: Ayyansaray Cwata Fabrikası* (1956), **Maden-İş**, 4, 6.
- İşveren Sendikası Başkanı, Maden-İş Başkanıyla Görüştü* (1964), **Maden-İş**, 66, 1 ve 4.
- İşveren Sendikası MESS’in Üyeleri* (1964), **Maden-İş**, 65, 3.
- İşverenler sendikası ile müzakereler kesildi* (1964), **Maden-İş**, 65, 1 ve 4.
- Madeni Eşya İş Kolunda Uyuşmazlık* (1964), **İşveren Dergisi**, 8, 19-21.
- Maden-İş (1957) **Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayii İşçileri Sendikası 11. Genel Kurul Faaliyet Raporu (7 Ekim 1956-15 Aralık 1957)**, İstanbul.
- Maden-İş (1957a) **Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayii İşçileri Sendikasının 15/Aralık/1957 Günkü Kongresinde Seçilen İdare Heyeti Listesi**, TÜSTAV Kemal Sülker Arşivi, Kutu 3, Zarf 151.

- Maden-İş (1961) **Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makina Sanayii İşçileri Sendikası XIII. Genel Merkez Kongresi Faaliyet Raporu 1957-1961**, İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Maden-İş (1964) **İşverenlerin İstemediği Haklar**, İstanbul: İstanbul Matbaası, TÜSTAV Kemal Sülker Arşivi Kutu 42 Zarf 1895.
- Maden-İş (1964a) **MESS Uyuşmazlığı Hakkında Rapor**, TÜSTAV Maden-İş Arşivi, Kutu 39, Zarf 307.
- Maden-İş (1965) **Gerçek İşçi Sendikası**, İstanbul: Maden-İş.
- Maden-İş'in Toplu Sözleşme Teklifleri* (1964), **Maden-İş**, 65, 4.
- Makal, A. (2002) **Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- MESS (1999) **Gelenek ve Gelecek**, Cilt: 1, İstanbul: MESS.
- MESS Grevleri* (1998), **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, Cilt 2, 386-387.
- Sendika Başkan ile Genel Sekreter Hakem Kurulunda* (1955), **İstanbul Demir ve Madeni Eşya İşçileri Sendikası Haber Bülteni**, 5, 8.
- Sülker, K.(2004) **Türkiye'de Grev Hakkı ve Grevler**, İstanbul: TÜSTAV, 2. Baskı.
- Şarman, C. (1964) "Toplu Sözleşmelerde Bazı İşveren Görüşü", **Maden-İş**, 66, 2.
- T. Demir Döküm İşyerinde Baskı ve İşten Çıkarma* (1958), **Maden-İş**, 31, 1.
- Tabakkümcü Zihniyet Yerini Yeni Anlayışa Bırakmaktadır* (1956), **İstanbul Demir ve Madeni Eşya İşçileri Sendikası Haber Bülteni**, 8, 3.
- Taştan O. C. (2015) "Türk-Metal Üyesi İşçilerin 2015 Eylemleri: Metal Sektöründe Fabrika Rejimi Üzerine Mücadelelerin Tarihi Açısından Bir Değerlendirme", **Mülkiye Dergisi**, 39(3), 305-342.
- Teneke Fabrikasında Bir Kollektif İş Akti* (1957), **Maden-İş**, 7, 1.
- Toplu Sözleşme Haberleri* (1964), **İşveren Dergisi**, 10, 21-22.
- Uzel Ticaret ve Sanayii Limited Şirketi ile Türkiye Maden-İş Sendikası Arasında Toplu İş Sözleşmesi* (1964), İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Vebbi Koç'a Ait Fabrikada Kollektif İş Akdi için Teşebbüse Geçildi* (1958), **Maden-İş**, 29, 1-3.
- Yüksek Hakem Geç Karar Veriyor* (1962), **Maden-İş**, 61, 1.
- Yükselen İ. H. (1998) "Arçelik Grevi, 10.08.1964", **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, Cilt 1, 76-77.
- Zam İsteyen Kazan İşçileri* (1959), **Maden-İş**, 38, 4.
- Zihinlere takılan çok Mühim bir soru: Disiplin Kuruluna Niçin İhtiyaç var?* (1964), **Maden-İş**, 65, 3.

